

Future Studies Of Trends Affecting The Development Of Tourism In Iran In The Post-Corona Era

Ali Rahimi¹, Mohammadreza Rezaei²✉, Hojatollah Pashapoor³

1. Department of Human Geography, Faculty of Geography, University of Tehran, Tehran, Iran

Email: ahimi.ali.14@ut.ac.ir

2 (Corresponding Author) Department Geography, University of yazd, yazd, Iran

Email: mrezaei@yazd.ac.ir

3. Department of Political Geography, Imam Ali University, Tehran, Iran

Email: pashapour@iamu.ac.ir

Article Info

Article type:
Research Article

Article History:

Received:
5 December 2021
Received in revised form:
13 August 2022
Accepted:
28 August 2022

Keywords:

Future Studies,
Tourism Development,
Iran country,
Mic Mac.

ABSTRACT

The complexity, constant changes, uncertainty and the multidimensionality of the space indicate the fact that tourism stakeholders should follow the planning of this industry in the far horizons; The importance of future research in the field of tourism and the need to recover the country's tourism industry in the post-corona era led researchers to identify and analyze trends affecting the development of tourism in Iran over a ten years horizon; The present research will be applied, analytical, qualitative-quantitative and futuristic in terms of time perspective; The data collection of this research was done with the help of experts and the analysis of the data collected was done in Micmac software; According to the research findings, the expansion of individualism and reducing the desire to participate in society, increasing political relations with Islamic countries, increasing scientific conferences and seminars, increasing the presence of private institutions in tourism and increasing street protests are the most important and influential trends in tourism development in Iran in the post-corona era. Finally in accordance with the research findings, solutions were provided to improve the development of Iran tourism in the post-corona era.

Cite this article: Rahimi, A., Rezaei, M. R., & Pashapoor, H. (2024). Future Studies Of Trends Affecting The Development Of Tourism In Iran In The Post-Corona Era. *Human Geography Research Quarterly*, 56 (1), 47-62. <http://doi.org/10.22059/JHGR.2022.335020.1008421>

© The Author(s).

Publisher: University of Tehran Press

Extended Abstract

Introduction

It seems that in the 21st century, with the emergence of new events, policymakers in various fields, including tourism, must go beyond the present and pursue tourism planning on a longer horizon. The importance of futuristic studies in the field of tourism becomes better when we understand that in the absence of such studies, the position of planners is reactive and they can not plan an event until it is formed in the future; Future research, on the other hand, as a tool for recognizing and constructing the future, shifts policymakers from the issue of reaction to action and enables them to plan for a crisis before it forms. In a country like Iran, where tourism has not developed enough, proper planning, policy-making and looking to the future are very effective and facilitate the development of development visions; In summary, Iran's high potential in the field of tourism, high flexibility of this industry and the impact of various events such as Covid 19 and the benefits of using future-research studies in the tourism industry, this study aims to identify trends affecting the development of tourism in Iran in the post-Corona era. Under the Steep-v model, the main research questions can be presented as follows:

- What are the social trends affecting the tourism in Iran in the post-Corona era?
- What are the technological trends affecting the tourism in Iran in the post-Corona era?
- What are the economic trends affecting the tourism in Iran in the post-Corona era?
- What are the environmental trends affecting the tourism in Iran in the post-Corona era?
- What are the political trends affecting the tourism in Iran in the post Corona era?
- What are the value trends affecting the tourism in Iran in the post Corona era?
- How will each of these trends affect the tourism in Iran in the post Corona era?

Methodology

The present research is applied in terms of purpose, descriptive in terms of method and qualitative-quantitative in terms of the data used; In this research, the statistical

population is experts in futures, research and tourism, and information has been collected through documentary and field methods; Since similar studies, 5 to 15 people have selected the statistical sample In this research, in the two main stages of the research, a total of 40 people were selected as a statistical sample The sensitivity of futuristic studies has led the researcher to use the snowball method in selecting sample members; In this method, future members of the sample are selected through former members of the sample, and the sample becomes larger and larger like a snowball. The validity of the questionnaire has been confirmed by experts and finally the analysis of research data has been done in Mikmak software.

Results and discussion

What can be clearly deduced from the distribution of trends in the graph of direct effects is that the Iranian tourism system Iran tourism in the post-Corona era is stable and it is well possible to determine the position of each trend in each part of the graph. Most effective and most influential: spreading individualism and reducing the desire to participate in society, increasing political relations with Islamic countries, increasing scientific conferences and seminars, increasing the use of credit cards instead of cash, increasing the share of the private sector in tourism, increasing street protests. Most effective and Least Impact: Decreased people's trust in each other and tourists, Increased partying and overtaking relationships, Decreased patriotism due to life pressures, Increased graduation and reduced illiteracy, Increased reverse migration from the city to Villages, increasing tourists' awareness of their rights et al. most influential and Most effective: Increased security due to the expansion of e-banking, increased willingness of people to use virtual networks, increased role of Instagram bloggers in promoting destinations, increased clean and hybrid vehicles in transportation, recovery due to reduced travel in the Corona era, environmental degradation Living and building second

homes, increasing voluntary clean-up groups, reducing good soil and desertification et al. Most effective and least effective: increasing the use of smart phones, increasing the use of CCTV, increasing the use of drones and robots, climate change, expanding tourism facilities and infrastructure, surpassing the tradition of modernity and increasing unemployment, increasing the cost of infrastructure Such as water and electricity, reducing the purchasing power of the people et al.

Conclusion

The spread of individualism and the reduction of the desire to participate in society, the increase of political relations with Islamic countries, the increase of scientific conferences and seminars, the increase of credit card use instead of cash, the increase of private institutions in tourism and the increase of street protests were the trends that will have tourism in Iran in the post-Corona era. Constructive interactions and political relations between different countries and their impact on tourist traffic between the two countries is a subject whose pathology requires the expression of a set of clichéd issues; Because this trend has a significant impact on other trends such as increasing economic gap, people's purchasing power, tourist demand, etc., the need to further develop political relations with other countries is emphasized; Although political relations with other countries have taken complex angles in the last decade, but given Iran's vast natural and religious capabilities, we can emphasize the development of political relations with the countries of the Islamic world and the countries of the Persian Gulf; In this regard, the establishment of a tourism organization, similar to the Organization of the Islamic Conference and led by Iran, may be very helpful.

Funding

There is no funding support.

Authors' Contribution

Authors contributed equally to the conceptualization and writing of the article.

All of the authors approved the content of the manuscript and agreed on all aspects of the work declaration of competing interest none.

Conflict of Interest

Authors declared no conflict of interest.

Acknowledgments

We are grateful to all the scientific consultants of this paper.

آینده‌پژوهی روندهای تأثیرگذار بر توسعه گردشگری ایران در دوران پساکرونا

علی رحیمی^۱، محمدرضا رضایی^۲، حجت‌الله پاشاپور^۳

۱- گروه جغرافیای انسانی، دانشکده جغرافیا، دانشگاه تهران، تهران، ایران. رایانامه: sakinekaramshahi@yahoo.com

۲- نویسنده مسئول، گروه جغرافیا، دانشگاه یزد، یزد، ایران. رایانامه: mrezaei@yazd.ac.ir

۳- گروه جغرافیای سیاسی، دانشگاه امام علی (ع)، تهران، ایران. رایانامه: a.amini@geo.ui.ac.ir

اطلاعات مقاله

چکیده

نوع مقاله:

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت:

۱۴۰۰/۰۹/۱۴

تاریخ بازنگری:

۱۴۰۱/۰۵/۲۲

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۱/۰۶/۰۶

واژگان کلیدی:

آینده‌پژوهی،
توسعه گردشگری،
کشور ایران،
میک‌مک.

پیچیدگی، تغییرات پیوسته، عدم قطعیت و چندبعدی بودن فضا از این واقعیت حکایت دارد که دست‌اندرکاران گردشگری می‌بایست برنامه‌ریزی این صنعت را در افق‌های دورتری دنبال کنند؛ اهمیت مطالعات آینده‌پژوهانه در حوزه گردشگری و لزوم بازیابی صنعت گردشگری کشور در ایام پساکرونا محققان را بر آن داشت تا به شناسایی و تحلیل روندهای تأثیرگذار بر توسعه گردشگری ایران در یک افق ۱۰ ساله بپردازند؛ تحقیق پیش رو کاربردی، تحلیلی، کیفی کمی و از حیث نگرش زمانی آینده‌نگرانه خواهد بود؛ گردآوری اطلاعات این پژوهش به صورت کتابخانه‌ای و مبتنی بر کتب، مقالات، پایان‌نامه‌ها و دیگر منابع بوده و گردآوری اطلاعات میدانی پژوهش به کمک خبرگان صورت گرفته است؛ نهایتاً تحلیل داده‌های گردآوری‌شده در نرم‌افزار میک‌مک دنبال شده است؛ طبق یافته‌های پژوهش افزایش شکاف اقتصادی بین مردم، افزایش تحریم‌های بین‌المللی، افزایش روابط سیاسی با کشورهای اسلامی، افزایش تبلیغات سوء و وارونه جلوه دادن وقایع، افزایش سهم بخش خصوصی در اقتصاد، طولانی بودن فرایند بوروکراتیک در حوزه کارآفرینی، افزایش تقاضای سفر با پایان همه‌گیری کرونا، بازیابی محیط ناشی از کاهش سفرها در عصر کرونا، افزایش استفاده مردم از موبایل‌های هوشمند، افزایش نقش بلاگرهای اینستاگرامی در تبلیغ مقاصد، تخریب محیط‌زیست و ساخت خانه‌های دوم، افزایش کنفرانس‌ها و سمینارهای علمی، از جمله روندهایی بودند که از حیث تأثیرگذاری بر دیگر روندها و تأثیرپذیری از آنها برجسته‌ترین نقش را در توسعه گردشگری ایران در دوران پساکرونا ایفا می‌کنند.

استناد: رحیمی، علی؛ رضایی، محمدرضا و پاشاپور، حجت‌الله. (۱۴۰۳). آینده‌پژوهی روندهای تأثیرگذار بر توسعه گردشگری ایران در دوران پساکرونا. فصلنامه پژوهش‌های جغرافیای انسانی، ۵۶ (۱)، ۶۲-۴۷.

<http://doi.org/10.22059/JHGR.2022.335020.1008421>

مقدمه

از اولین سال‌هایی که صنایع در اقتصاد جهانی حرف اول را می‌زدند بیش از یک قرن می‌گذرد و هرچند هنوز هم بخش‌های مختلف اقتصاد هر یک در جایگاه خود برجسته ظاهر می‌شوند لیکن به نظر می‌رسد در دهه‌های گذشته کفه ترازو به سودبخش خدمات به‌صورت عام، و گردشگری به‌صورت خاص سنگینی می‌کند. گردشگری در قرن بیست‌ویکم از حیث تأثیراتی که بر توسعه ملل مختلف گذارده دارای اهمیت قابل‌توجهی بوده و به‌طور خاص آثار اقتصادی آن در اغلب کشورها به حدی بوده که محققان در مطالعات متعدد از آن به‌عنوان یک مؤلفه اساسی در رشد اقتصادی یک کشور یاد می‌کنند (Silva et al, 2018: 101)؛ چرا که در کنار مزایای بی‌شمار محیطی، فرهنگی، سیاسی و ... که بر جای می‌گذارد از حیث اقتصادی عامل مؤثری در توزیع درآمد و ثروت آفرینی، فقرزدایی، کاهش بیکاری (الداعی و همکاران، ۱۳۹۷: ۱۳۲). کسب درآمد ارزی، افزایش اشتغال، عدالت فضایی، توسعه زیرساخت‌ها و ارتقاء شاخص‌های رفاه بوده و نیز بستری برای فعالیت وسیع بخش خصوصی در سطح گسترده به شمار می‌رود (Gilaneh et al, 2016: 1)

یکی از خصوصیات غیرقابل‌انکار این صنعت اثرپذیری از فعل‌وانفعالات هر دوره بوده و انعطاف بالای آن در اثرپذیری از رخدادهای مثبت و منفی را می‌توان از مهم‌ترین خصوصیات گردشگری دانست؛ نمود عینی این امر در امر همه‌گیری ویروس کرونا چنان قابل‌درک است که با اندکی تسامح می‌توان گفت گردشگری بیش از هر کسب‌وکار دیگری از این بیماری متضرر شده است؛ به‌طوری‌که با تداوم این بیماری رویدادهای جهانی تعویق، اقامتگاه‌ها و جاذبه‌ها تعطیل، رستوران‌ها و پذیرایی‌ها بسته و حتی بسیاری از شرکت‌های هوایی ورشکست و مجبور به تعدیل نیرو شدند (Golsing et al, 2020: 2) رخدادی که کشور ایران نیز از آن مستثنی نبوده و گردشگری آن در سطح گسترده از این ویروس تأثیر سوء پذیرفته است. آنچه بدیهی است آنکه کووید ۱۹ اولین رخداد منفی نبوده که گردشگری را در مقیاس وسیع متأثر سازد و آخرین پدیده نیز نخواهد بود؛ آنچه اهمیت دارد نوع امکانات و برنامه‌ریزی‌های هر جامعه‌ای جهت مدیریت هر چه سریع‌ترین بحران، فائق آمدن بر اثرات سوء برجای‌مانده از آن و بازیابی توان‌های توریستی مقاصد است.

به‌طور کلی پیچیدگی، تغییرات پیوسته، عدم قطعیت و چندبعدی بودن فضا در کنار عدم امکان آگاهی از آینده جهان از مهم‌ترین شاخصه‌هایی جهان به شمار می‌آید که برنامه‌ریزان را به ارائه راهکاری نو در مدیریت فضا واداشته است (کارگزاران و همکاران، ۱۳۹۸: ۱۵۴)؛ با شدت گرفتن این مسائل و نمایان شدن رخدادهای نوظهور به نظر می‌رسد سیاست‌گذاران حوزه‌های مختلف و نیز گردشگری باید پا را فراتر از حال گذاشته و برنامه‌ریزی گردشگری را در افق طولانی‌تری دنبال نمایند. اهمیت مطالعات آینده در حوزه گردشگری زمانی نمود بهتری می‌یابد که درک کنیم در صورت فقدان این دست از مطالعات، موضع برنامه‌ریزان واکنشگرانه بوده و تا شکل نگرفتن یک رخداد نمی‌توانند به برنامه‌ریزی آن بپردازند؛ حال آنکه آینده‌پژوهی به‌عنوان ابزار شناخت و ساخت آینده، سیاست‌گذاران را از موضوع واکنش به کنش منتقل کرده و آنان را قادر می‌سازد تا پیش از شکل‌گیری یک بحران اقدام به برنامه‌ریزی آن نمایند. در کشوری چون ایران نیز که گردشگری آن توسعه لازم را نیافته، برنامه‌ریزی صحیح، سیاست‌گذاری و نگاه به آینده بسیار مؤثر بوده و تدوین چشم‌اندازهای توسعه را سهولت می‌بخشد (مولوی، ۱۳۹۹: ۲)؛ به‌طور خلاصه توان بالای ایران در حوزه گردشگری، انعطاف بالای این صنعت و اثرپذیری از حوادث گوناگونی چون کووید ۱۹ و نیز مزایای حاصل از به‌کارگیری مطالعات آینده‌پژوهانه در صنعت گردشگری، این پژوهش بر آن است تا در بستری علمی، روندهای مؤثر بر توسعه گردشگری ایران در دوران پساکرونا را شناسایی و تحلیل نمایند؛ در این راستا می‌توان سؤالات اصلی تحقیق را بدین شکل ارائه نمود:

- روندهای تأثیرگذار بر توسعه گردشگری ایران در دوران پساکرونا کدام‌اند؟

- هر یک از روندهای یادشده چگونه بر توسعه گردشگری ایران در دوران پسا کرونا تأثیر خواهند گذاشت؟ هدف از بررسی پیشینه را می‌توان برقراری ارتباط منطقی میان پژوهش‌های قبلی با پژوهش حاضر، آشنایی با روش‌های تحقیق مورد استفاده در پژوهش‌های پیشین، یافتن منابع مرتبط با پژوهش کنونی، اجتناب از بیان مطالب تکراری و مواردی از این دست عنوان کرد. در این راستا با در نظر گرفتن کلیدواژه‌هایی چون آینده‌پژوهی، روند پژوهی، گردشگری، توسعه و غیره پژوهش‌هایی چند نزدیک به تحقیق حاضر انجام شده که در ادامه اجمالاً مورد بررسی قرار می‌گیرند.

جوان و همکاران (۱۴۰۰) در مطالعه‌ای با عنوان واکاوی پیشران‌های مؤثر بر توسعه گردشگری کلان‌شهر رشت مبتنی بر رویکرد آینده‌پژوهی به این نتیجه رسیده‌اند که توسعه گردشگری رشت ناپایدار است. متغیرهای توسعه روابط با همسایگان، حیات جانوری و وجود مراکز خرید، به ترتیب در رتبه‌های اول تا سوم تأثیرگذاری قرار گرفتند. یافته‌های تحقیق قهرمانی و همکاران (۱۴۰۰) با عنوان شناخت و ارزیابی پیشران‌های حیاتی مؤثر بر آینده توسعه گردشگری مطالعه موردی: کلان‌شهر تبریز نشان داد از ۳۸ شاخص کشف شده در توسعه گردشگری تبریز ۱۰ شاخص پیشران حیاتی شناخته شد؛ فرهنگ و تبلیغات به ترتیب با امتیاز ۱۱۰۷ و ۶۹۵ بیشترین و کم‌ترین امتیاز را کسب کردند. در تحقیق موحد (۱۴۰۰) با عنوان آینده‌پژوهی توسعه گردشگری کوه عون‌ابن‌علی در کلان‌شهر تبریز دو سناریوی اقامت و مطلوبیت، به‌عنوان اثرگذارترین سناریوها شناخته شده و در بخش اقامت، بیشترین امتیاز را سناریوی آموزش گردشگران برای برخورد با جامعه میزبانان به خود اختصاص داد. عزت‌پناه (۱۳۹۹) در مقاله خود با عنوان تبیین نیروهای پیشران مؤثر بر آینده گردشگری در شهرهای مرزی؛ مطالعه موردی: شهر بانه، یافته‌ها نشان داد پیشران‌های شناسایی شده شامل اجرای مناطق آزاد و تجاری، ایجاد کارخانه، رونق سرمایه‌گذاری خارجی و بخش خصوصی، تقویت مناطق ویژه، بهبود وضعیت اقتصادی مردم و ... هستند. در مرور پژوهش‌های خارجی نیز تحقیق اسف و همکاران (۲۰۲۱) با عنوان گردشگری در امتداد و پس از کووید: یک دستور کارشناسی برای آینده این نتیجه یافت شده که تغییر مفهوم گردشگری، تغییر شیوه پژوهش و رشد مفاهیم جهانگردی در سطح دانشگاه روندهای شناسایی شده هستند. مانزانو (۲۰۲۰) در تحقیقی با عنوان گذشته، حال و آینده مقاصد گردشگری هوشمند: یک تحلیل کتاب‌شناختی نتیجه می‌گیرد که در تحقیقات آینده، مقصد گردشگری هوشمند مورد توجه قرار گرفته و از متخصصان و دانشگاهیان در آینده و تعیین خطوط گردشگری استفاده می‌شود. گرابلنا (۲۰۱۹) در پژوهشی با عنوان فصلی: آیا این مفهوم چالش پیش روی اشتغال آینده گردشگری است؟ مفاهیمی برای مدیریت، به این مهم دست‌یافته که نگاه دانشجویان به فصلی بودن گردشگری مثبت ارزیابی شد که احتمالاً متأثر از نوع اهدافی است که برای ایام پس از فارغ‌التحصیلی در نظر دارند. وبستر و ولوانو (۲۰۱۹) در پژوهش خود با عنوان گردشگری آینده در اقتصاد مبتنی بر ربات: یک مقاله چشم‌انداز به این نتیجه رسیده که در عصر روباتیک، اکثریت قریب به اتفاق گردشگران عموماً از یک تجربه توریستی بسیار خودکار لذت خواهند برد.

نوآوری و علم‌افزایی غایت هر پژوهش علمی بوده و پژوهش‌هایی با عناوین کلیشه‌ای صرفاً بیان واضحات و هدر رفت منابع را در پی دارند؛ با بررسی پیشینه پژوهش می‌توان تفاوت پژوهش کنونی با تحقیقات پیشین را بدین شکل خلاصه نمود:

۱) هرچند در سال‌های اخیر مطالعات آینده‌نگرانه در حوزه گردشگری شتاب خوبی گرفته اما همچنان تا رسیدن به جایگاه واقعی خود مسیری طولانی در پیش دارد؛ لذا در وهله اول، این پژوهش تقویت ادبیات آینده‌پژوهانه و روند پژوهی در حوزه گردشگری را در پی خواهد داشت.

۲) تحقیقات آینده‌پژوهی صورت گرفته در حوزه گردشگری عمدتاً شناسایی و تحلیل مؤلفه‌های اثرگذار بر آینده گردشگری

را مدنظر داشته و روند پژوهی تا حدی از دید محققان مغفول مانده است.

۳) مرور پیشینه نشان داد که آینده‌پژوهی در مقیاس شهرستان و استان با رویکرد سناریونویسی وجه غالب پژوهش‌ها را شکل می‌دهد؛ حال آنکه در تحقیق پیش رو شناسایی و تبیین "روندهای تأثیرگذار" بر توسعه گردشگری در مقیاس کشور ملاک عمل محقق بوده است.

مبانی نظری

گردشگری را به‌عنوان پدیده‌ای اجتماعی و اقتصادی که تشکیل‌دهنده بزرگ‌ترین حرکت مسالمت‌آمیز مردم در سراسر جهان است (Haile, 2017: 46) را فعالیت افرادی تعریف می‌کنند که برای گردش در مکان‌هایی جز محیط زندگی خود، مدت‌زمانی کمتر از یک سال متوالی برای اهدافی چون اوقات فراغت، مشاغل و غیره صرف کرده (Camilleri, 2018: 2) و دربرگیرنده طیف وسیعی از تعاملات گردشگر با عقاید، نگرش‌ها، اعتقادات، انتظارات، باورها و شیوه زندگی جامعه میزبان است (Sharley, 2014: 38). در قرن کنونی، گردشگری به‌عنوان یکی از محرک‌های شکل‌دهنده جهان کنونی به اهرم مناسبی برای ارتقاء کیفیت زندگی بشر مبدل شده است؛ این صنعت با در بر گرفتن بخش عمده‌ای از تولید ناخالص داخلی کشورهای مختلف (سیلابی و احمدی‌فرد، ۱۳۹۷: ۷۴)، دائماً بستر گفتمان‌ها، همایش‌ها و سمینارهای بسیاری بوده است. ناگفته نپیداست که صنعت گردشگری تجارتی انعطاف‌پذیر است که از وقایع ریز و درشت هر دوره اثر مثبت یا سوء می‌پذیرد؛ اپیدمی کرونا معضلی است که اکنون تمام بخش‌های اقتصاد و نیز گردشگری را متأثر ساخته است.

اپیدمی *Covid-19* اوایل دسامبر از ووهان چین آغاز و در ادامه در تمام مناطق این کشور گسترش یافت؛ اولین نمونه ابتلا به این ویروس در خارج از چین در ۱۳ ژانویه ۲۰۲۰ در بانکوک تایلند مشاهده شد و تا دوم مارچ ۲۰۲۰ حدود ۸۵۶۵ مورد ابتلا و ۱۳۲ نفر مرگ ناشی از این ویروس در ۶۷ نقطه خارج از چین گزارش شد. در نهایت با مشاهده تعداد بالایی از ابتلا و مرگ‌ومیر ناشی از این بیماری سازمان بهداشت جهانی از ۱۱ مارچ ۲۰۲۰ پاندمی این ویروس اعلام کرد (رامشینی و کفاش، ۱۳۹۹: ۸۵۲). از آن روز تا کنون گردشگری در تمام مناطق متأثر شده و عملاً صنعت سفر و گردشگری نوعی فلج شدگی را تجربه نمودند؛ اثرات فلج‌کننده‌ای این بیماری بر گردشگری (Haywood, 2020, 599) موضوعی جدید نیست و از حیث تأثیرات مخرب بیماری بر این صنعت در طول تاریخ با سناریوهای متعددی مواجه بوده‌ایم؛ آنچه بدیهی است آنکه این بحران نیز پایانی داشته و با اتمام آن دست‌اندرکاران گردشگری و دولت هر یک در مسیر بازیابی گذشته‌ی نقشی بر عهده دارند (Assaf & Scuderi, 2020: 731). تعطیلی هتل‌ها، اقامتگاه‌ها، رستوران‌ها و آژانس‌های مسافرتی، بسته شدن مرزها، لغو روایید و سفرهای بین‌المللی، بیکار شدن جمعیت قابل‌توجهی از نیروی کار، کاهش درآمد و غیره همگی از جمله تأثیرات سوء برجای‌مانده از این ویروس بر گردشگری بوده است.

انعطاف‌پذیری بالای گردشگری سبب شده الگوهای پیشنهادی برای توسعه این صنعت دائماً دستخوش تغییر شده و برنامه‌ریزی گردشگری ناچار باشند متناسب با نیازهای هر دوره، به برنامه‌ریزی آن بپردازند؛ آینده‌پژوهی که به‌عنوان یک ابزار بسیار قوی در مدیریت فضا، مدت‌مدتی است که به حوزه گردشگری نیز راه‌یافته به‌عنوان ابزاری که قادر است چشم‌اندازهای درازمدت و متمرکز بر تغییرات محیطی را ترسیم نماید (ظهوری، ۱۴۰۰: ۵)، اهرم مناسبی در فائق آمدن بر مشکلات بوده و می‌تواند با افزایش پهنه دید دست‌اندرکاران، یاری‌رسان برنامه‌ریزان و سیاست‌گذاران گردشگری باشد. برای طرح مکرر پرسش‌ها در مورد آینده‌های فرضی تعریف می‌کنند که موجب خلق انواع آینده می‌گردد (رهسپار و همکاران، ۱۳۹۸: ۱۱۲). اگرچه تاریخچه آینده‌پژوهی در کشور ما در معنای امروزی و منسجم آن به ۲ دهه اخیر بازمی‌گردد

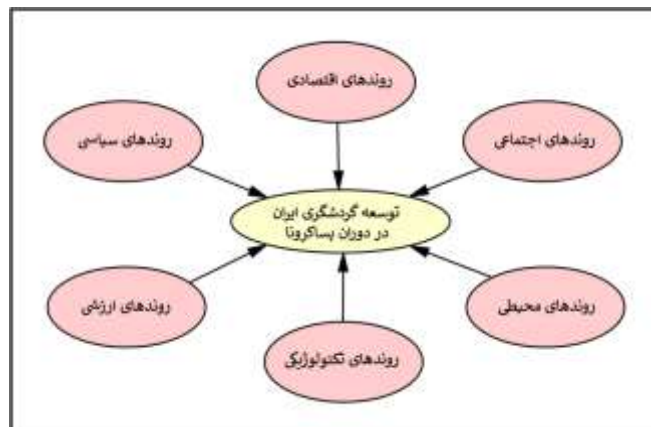

(حیدری، ۱۳۹۳: ۷۸) اما به صورت عام، سابقه‌ای در حدود نیم‌قرن داشته و نخستین تلاش در این حوزه به سال ۱۳۵۴ و سازمان صداوسیما برمی‌گردد زمانی انجام شد که آینده‌پژوهی در جهان رشد و توسعه خوبی نیافته بود. با وجود آنکه این پروژه نتوانست موجب رشد آینده‌پژوهی در ایران شود اما به دلیل پیشتازی و تأثیرات قابل توجه، در تاریخ آینده‌پژوهی ایران از آن به نیکی یاد می‌شود (قاسمی، ۱۴۰۰: ۱۶۶). آینده‌پژوهی روش‌های متعددی دارد که در این میان روند پژوهی از جایگاه قابل قبولی برخوردار است؛ بنا به ماهیت و تغییرات اکثر پدیده‌های محیطی، روند، کمابیش ملموس‌ترین و رایج‌ترین روش در مطالعه تغییرات محیطی است. روند را یک نوع تمایل یا گرایش که بازتاب‌دهنده تغییرات کاهشی و افزایشی در امتداد زمان است (پلوئی و همکاران، ۱۴۰۰: ۶۲)، تعریف کرده‌اند. تحلیل روند در یک حوزه ذیل مدل‌های مختلفی صورت می‌گیرد که مدل Steep-v از جمله معروف‌ترین آن‌هاست.

مدل تحقیق که سابقه به کارگیری آن به دهه ۷۰ میلادی در آمریکا بازمی‌گردد (قصری و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۱)، با بررسی وضع گذشته و حال، امکان شناسایی و تحلیل روندهای اقتصادی، اجتماعی، محیطی، سیاسی، تکنولوژیکی و ارزشی را فراهم آورده و تا حد زیادی امکان پیش‌بینی رویدادهای آتی را فراهم می‌کند (سلیمی و حداد، ۱۳۹۹: ۸۷-۸۶):

- روندهای تکنولوژیکی: روندهای مرتبط با حوزه فناوری، زیرساختی، ارتباطات، اختراعات و غیره؛
- روندهای اقتصادی: ناظر بر وضعیت اقتصادی و تغییرات و تحولات مالی، تجاری و غیره یک جامعه است؛
- روندهای سیاسی: مشتمل بر روندهایی است که با تغییرات رخ داده در مؤلفه‌های سیاست شکل می‌گیرد؛
- روندهای محیطی: شامل تغییرات محیط طبیعی چون خشک‌سالی، موقعیت جغرافیایی، زلزله و غیره است؛
- روندهای ارزشی: منظور روندهایی است که به ارزش‌ها و اصولی یک جامعه بازمی‌گردد؛
- روندهای اجتماعی: منظور روندهای در حال شکل‌گیری در سطح جامعه می‌باشد که با افزایش سطح دانش و نرخ سواد کشور و دیگر فاکتورهای اجتماعی (دهنویه و همکاران، ۱۳۹۴: ۶-۵).

میک‌مک از سال ۲۰۰۳ در موسسه ملی اطلاعات جغرافیایی و جنگلداری و مدرسه ملی علوم جغرافیایی توسعه یافته و از سال ۲۰۱۰ به دلیل تأثیرات قابل توجه آن در بسیاری از پروژه‌های اروپایی، دستخوش تحول قابل توجهی شده است (Rupnik, 2017: 18)؛ روش کار در میک‌مک این‌گونه است که ابتدا متغیرهای اساسی در حوزه موردنظر شناسایی و سپس وارد ماتریسی می‌شوند تا پنل تشکیل یافته از خبرگان در خصوص میزان ارتباط میان آن‌ها قضاوت خود را ارائه می‌دهند. در ماتریسی که در اختیار خبره قرار می‌گیرد متغیرهای موجود در سطرها بر متغیرهای موجود در ستون‌ها اثر گذاشته و مجموع داده‌های متغیرهای سطرها، میزان تأثیرگذاری و مجموع داده‌های متغیرهای ستون‌ها، تأثیرپذیری را نمایش می‌دهد. میک‌مک این امکان را به محقق می‌دهد که با بهره‌گیری از روابط ماتریسی، کلیه مؤلفه‌های اصلی را تشریح نموده و با آشکارسازی متغیرهای اصلی اقدام به ارزیابی و مدیریت سیستم آینده نماید (برنجی یوسفی، ۱۳۹۵: ۴۳). اهمیت ارائه مدل مفهومی در تحقیق از آن جهت است که به مخاطب این امکان را می‌دهد تا ارتباط بین متغیرهای موردبررسی را بهتر درک کرده و نیز با نگرشی جامع به محتوای تحقیق بنگرد. در این راستا منطبق بر مدل مورد استفاده پژوهش (Steep-v) می‌توان الگوی مفهومی پژوهش را بدین شکل معرفی نمود.

شکل ۱. الگوی مفهومی تحقیق

روش پژوهش

تحقیق پیش رو به لحاظ هدف کاربردی، از نظر روش توصیفی و از حیث داده‌های مورداستفاده پژوهشی کیفی کمی است؛ در این تحقیق که جامعه آماری آن نامحدود بوده و کلیه کارشناسان و متخصصان آینده‌پژوهی و گردشگری را شکل می‌دهد، گردآوری اطلاعات به روش اسنادی و میدانی صورت گرفته است؛ یافته‌های کتابخانه‌ای پژوهش مبتنی بر کتب، پایان‌نامه‌ها، مقالات و وبسایت‌های داخلی و خارجی بوده و اطلاعات میدانی از طریق پرسشنامه و تشکیل پنل خبرگان صورت گرفته است. مروری بر ادبیات پژوهش نشان می‌دهد که معیار مشخصی جهت تعیین تعداد نمونه آماری در تحقیقات مبتنی بر پنل خبرگان وجود ندارد، با این حال از آنجایی که مطالعات مشابه ۵ تا ۱۵ نفر را ملاک قرار داده‌اند، در تحقیق پیش رو با نظرخواهی از اساتید، در هر مرحله اول ۱۵ نفر و در مرحله دوم ۲۵ کارشناس مرتبط با مفاهیم گردشگری و آینده‌پژوهی در تحقیق دخالت داده شد؛ منظور از مرحله اول، شناسایی روندهای تأثیرگذار بر آینده گردشگری جمهوری اسلامی ایران در یک افق ۱۰ ساله بوده و منظور از مرحله دوم تحلیل روندهای شناسایی شده بر یکدیگر در به کمک پنل خبرگان است. همچنین حساسیت مطالعات آینده‌نگرانه محقق را بر آن داشته تا در انتخاب اعضای نمونه از روش گلوله برفی بهره برد؛ در این روش اعضای آینده نمونه از طریق اعضای سابق نمونه انتخاب می‌شوند و نمونه مانند یک گلوله برفی بزرگ و بزرگ‌تر می‌شود. روایی پرسشنامه تحقیق به تأیید اساتید متخصص این حوزه رسیده و از حیث پایایی نیز محقق با علم به حساسیت مطالعات کیفی، گردآوری اطلاعات موردنیاز پژوهش را به‌دوراز پیش‌داوری و با سعه‌صدر پیش برده است. تحلیل داده‌های تحقیق در محیط نرم‌افزار میک‌مک صورت گرفته است.

یافته‌ها

مرحله اول؛ شناسایی روندها

مرحله اول مطالعات پیمایشی تحقیق به شناسایی روندهای تأثیرگذار بر توسعه گردشگری در عصر پسا کرونا در ۱۰ سال آینده اختصاص داشته است؛ در این راستا از پنل خبرگان تشکیل شده (جدول شماره ۳) خواسته شده تا روندهای موردنظر خود را ذیل مدل Steep-v معرفی نمایند؛ ماحصل اطلاعات جمع‌آوری شده در این مرحله ۵۱ روند بوده است:

روندهای اجتماعی: افزایش فارغ‌التحصیلان و کاهش بی‌سوادی، تداوم و افزایش بیکاری، افزایش گرایش مردم به پوشش نامناسب، افزایش مهاجرت‌های معکوس از شهر به روستا، افزایش جمعیت، افزایش آگاهی گردشگران از حقوق خود، افزایش قانون‌گریزی مردم و افزایش کنفرانس‌ها و سمینارهای علمی؛

روندهای سیاسی: افزایش تحریم‌های بین‌المللی، افزایش اعتراضات خیابانی، افزایش روابط سیاسی با کشورهای اسلامی و افزایش تبلیغات جهانی و وارونه جلوه دادن وقایع داخل کشور.

روندهای ارزشی: کاهش اعتماد مردم به یکدیگر و گردشگران، پیشی گرفتن روابط بر ضوابط، کاهش میهن‌دوستی، گسترش فردگرایی و عدم تمایل مردم به حضور در اجتماع، پیشی گرفتن سنت بر مدرنیته و تقویت ارتباط صنعت و دانشگاه.

روندهای اقتصادی: افزایش شکاف اقتصادی، افزایش تقاضای سفر پایان کرونا، نوسانات شدید اقتصادی، گران شدن هزینه آب، برق و گاز، کاهش قدرت خرید، افزایش حمایت از پایان‌نامه‌های گردشگری، گرایش جوانان به مشاغل آزاد، افزایش سهم بخش خصوصی در گردشگری، افزایش بودجه گردشگری، افزایش گرایش سرمایه‌گذاران به مشاغل زودبازده، تمرکز فعالیت‌های اقتصادی و پردرآمد در شهرهای بزرگ و طولانی بودن فرایندهای بوروکراتیک در حوزه کارآفرینی.

روندهای تکنولوژیکی: توسعه زیرساخت‌های اینترنتی، گسترش بانکداری الکترونیکی، افزایش استفاده از موبایل هوشمند، افزایش استفاده از کارت‌های اعتباری به جای پول نقد، افزایش تمایل به استفاده از شبکه‌های مجازی، افزایش به‌کارگیری دوربین‌های مداربسته، افزایش به‌کارگیری پهبادها، ربات‌ها و ... در حوزه‌های مختلف، افزایش سرعت اینترنت، افزایش نقش بلاگرهای اینستاگرامی در تبلیغ مقاصد و افزایش خودروهای پاک و هیبریدی در ناوگان حمل‌ونقل.

روندهای محیطی: تغییرات اقلیمی، گسترش زیرساخت‌های گردشگری، بازیابی محیط ناشی از کاهش سفرها، تخریب محیط و ساخت خانه‌های دوم، افزایش گروه‌های پاک‌سازی محیط، کاهش آب‌های زیرزمینی، گرمای شدید و آتش‌سوزی جنگل و مراتع، کاهش خاک مرغوب و بیابان‌زایی، افزایش آلودگی محیط شهر و آلودگی صوتی، افزایش زلزله و سیل.

جدول ۳. پنل خبرگان در مرحله شناسایی روندها ذیل مدل Steep-v

تخصص	علوم سیاسی	علوم جغرافیایی	گردشگری	علوم اجتماعی	اقتصاد	مجموع
تعداد خبره	۲	۵	۳	۳	۲	۱۵

مرحله دوم: ارزش‌گذاری و پایش روندها

موارد شناسایی شده در مرحله اول شامل مجموعه‌ای از روندهای خام بوده که طبعاً همگی نمی‌توانست مؤثر بر توسعه گردشگری باشد؛ لذا کلیه روندها در قالب پرسشنامه‌ای ساختاریافته مجدداً به کارشناسان (جدول شماره ۳) بازگردانده و از هریک خواسته شد تا میزان تأثیرگذاری هر روند بر توسعه گردشگری در عصر پساکرونا را با امتیازی از ۰ تا ۱۰ مشخص نمایند؛ بدیهی است که صفر حاکی از بی‌تأثیر بودن روند، ۱ نماینده کمینه تأثیر و ۱۰ نماینده بیشینه تأثیر بوده است. فعل‌وانفعال یادشده منجر به حذف ۹ روند و ماندگاری ۴۲ روند (جدول شماره ۴) در فرایند تحقیق شد. نکته حائز اهمیت آن‌که، در مرحله اول و دوم هدف شناسایی روندها، صرف‌نظر از تأثیر کاهشی و افزایشی آن‌ها بوده و شدت و ضعف تأثیر روندها در مرحله پایانی دنبال می‌شود.

۱. با مشورت اساتید رقم ۶/۶۷ به‌عنوان دوسوم حداکثر امتیاز ممکن (یعنی ۱۰) معیار تصمیم‌گیری قرار گرفت و روندهایی که امتیازی بیش از این رقم کسب نمودند در فرایند تحقیق مانده و مابقی حذف شدند.

جدول ۴. روندهای نهایی دخیل در پژوهش

نماد	روندهای سیاسی	نماد	روندهای ارزشی
PO ₁	افزایش تحریم‌های بین‌المللی	VA ₁	کاهش اعتماد مردم به یکدیگر و گردشگران
PO ₂	افزایش اعتراضات خیابانی	VA ₂	افزایش پارتی‌بازی و پیشی گرفتن روابط بر ضوابط
PO ₃	افزایش روابط سیاسی با کشورهای اسلامی	VA ₃	کاهش حس میهن‌دوستی ناشی از فشارهای زندگی
PO ₄	افزایش تبلیغات سوء و وارونه جلوه دادن وقایع کشور	VA ₄	گسترش فردگرایی و کاهش تمایل حضور در اجتماع
نماد	روندهای محیطی	VA ₅	پیشی گرفتن سنت بر مدرنیته
EN ₁	تغییرات اقلیمی	VA ₆	تقویت ارتباط صنعت و دانشگاه
EN ₂	گسترش تأسیسات و زیرساخت‌های گردشگری	نماد	روندهای تکنولوژیکی
EN ₃	بازیابی محیط ناشی از کاهش سفرها در عصر کرونا	TE ₁	توسعه بسترها و زیرساخت‌های اینترنتی
EN ₄	تخریب محیط‌زیست و ساخت خانه‌های دوم	TE ₂	افزایش امنیت ناشی از گسترش بانکداری الکترونیکی
EN ₅	افزایش گروه‌های داوطلبانه پاک‌سازی محیط	TE ₃	افزایش استفاده مردم از موبایل‌های هوشمند
EN ₆	کاهش خاک مرغوب و بیابان‌زایی	TE ₄	افزایش استفاده از کارت‌های اعتباری به جای پول نقد
نماد	روندهای اقتصادی	TE ₅	افزایش تمایل مردم به استفاده از شبکه‌های مجازی
EC ₁	افزایش شکاف اقتصادی بین مردم	TE ₆	افزایش به کارگیری دوربین‌های مداربسته
EC ₂	افزایش تقاضای سفر با پایان همه‌گیری کرونا	TE ₇	افزایش به کارگیری پهپادها، ربات‌ها و غیره
EC ₃	نوسانات شدید اقتصادی	TE ₈	افزایش سرعت اینترنت
EC ₄	گران شدن هزینه زیرساخت‌هایی چون آب و برق	TE ₉	افزایش نقش بلاگرهای اینستاگرامی در تبلیغ مقاصد
EC ₅	کاهش قدرت خرید مردم	TE ₁₀	افزایش خودروهای پاک و هیبریدی در حمل‌ونقل
EC ₆	افزایش حمایت از پایان‌نامه‌های مرتبط با گردشگری	نماد	روندهای اجتماعی
EC ₇	افزایش گرایش نسل جوان به مشاغل آزاد	SO ₁	افزایش فارغ‌التحصیلان و کاهش بی‌سوادی
EC ₈	افزایش سهم بخش خصوصی در اقتصاد گردشگری	SO ₂	تداوم و افزایش بیکاری
EC ₉	افزایش بودجه بخش‌های گردشگری و خدماتی	SO ₃	افزایش مهاجرت‌های معکوس از شهر به روستا
EC ₁₀	افزایش گرایش سرمایه‌گذاران به مشاغل زودبازده	SO ₄	افزایش آگاهی گردشگران از حق و حقوق خود
EC ₁₁	طولانی بودن فرایند بوروکراتیک در حوزه کارآفرینی	SO ₅	افزایش کنفرانس‌ها و سمینارهای علمی

مرحله سوم؛ تحلیل ساختاری روندها

در این راستا پس از تعیین روندهای نهایی دخیل در پژوهش، روندهای یادشده در قالب ماتریسی گرد هم آمده و جهت مقایسه زوجی برای ۲۵ نفر از کارشناسان (جدول شماره ۵) آشنا با موضوع تحقیق ارسال شد تا میزان تأثیر هر روند بر روند دیگر را مشخص نمایند. بدیهی است که عدد صفر یعنی فقدان تأثیر، عدد ۱ تأثیر اندک، عدد ۲ تأثیر متوسط و عدد ۳ نماینده حالتی است که یک روند تأثیر بسیار بالایی بر روند دیگر دارد.

جدول ۵. پنل خبرگان در مرحله مقایسه زوجی روندها

تخصص	علوم سیاسی	علوم اجتماعی	آینده‌پژوهی	اقتصاد	محیط‌زیست	جغرافیا	مجموع
تعداد خبره	۳	۴	۳	۳	۳	۹	۲۵

جدول شماره ۶ خصوصیات ماتریس اثرات در نرم‌افزار میک‌مک را نشان می‌دهد؛ چنانچه مشخص است، ابعاد ماتریس ۴۲*۴۲ و متناسب با داده‌های ارائه‌شده از سوی خبرگان، تعداد صفر ۶۴۸، تعداد یک ۴۱۹، تعداد دو ۴۰۵، تعداد سه ۲۹۲، مجموع ۱۱۱۶ و درصد پرشدگی ماتریس ۶۳/۲ درصد بوده است. از سوی دیگر ماتریس پژوهش بر اساس شاخص‌های آماری با ۲ بار چرخش (جدول شماره ۷) از بهینگی و مطلوبیت ۱۰۰ درصدی برخوردار شده که از روایی قابل قبول پرسشنامه و اعتبار داده‌های گردآوری شده حکایت دارد.

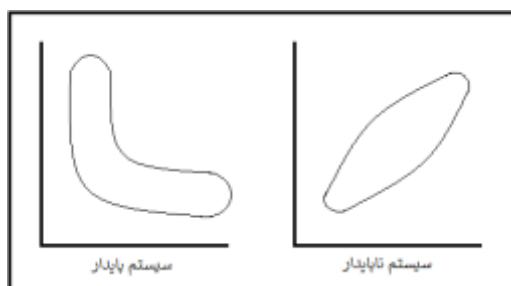
جدول ۶. خصوصیات ماتریس اثرات در نرم‌افزار میک‌مک

شاخص	ابعاد ماتریس	تعداد ۰	تعداد ۱	تعداد ۲	تعداد ۳	مجموع	پرشدهی به درصد
مقدار	۴۲*۴۲	۶۴۸	۴۱۹	۴۰۵	۲۹۲	۱۱۱۶	٪۶۳/۲

جدول ۷. درجه مطلوبیت و بهینه‌شدگی ماتریس

چرخش	تأثیرپذیری (%)	تأثیرگذاری (%)
۱	٪۹۶	٪۹۲
۲	٪۱۰۰	٪۱۰۰

در مجموع از حیث نحوه پراکنش روندها می‌توان ۲ نوع سیستم پایدار و ناپایدار (شکل شماره ۲) را تعریف کرد؛ در سیستم پایدار پراکنش روندها به صورت L انگلیسی بوده و از این واقعیت حکایت دارد که روندهای دخیل در سیستم یا دارای تأثیرپذیری بالا (محور افقی) یا دارای تأثیرگذاری بالا (محور عمودی) هستند؛ در سیستم پایدار جایگاه هر متغیر کاملاً مشخص و تعیین جایگاه هریک میسر است؛ در مقابل در سیستم‌های ناپایدار متغیرها در حول محور قطری صفحه پراکنده شده و حالات بینابینی از تأثیرگذاری و تأثیرپذیری را نشان می‌دهند؛ بدون آنکه تعیین جایگاه آن‌ها در اثرگذاری بر سیستم و تأثیرپذیری از آن به راحتی قابل دستیابی باشد.

شکل ۲. الگوی پراکنش روندها در سیستم پایدار و ناپایدار

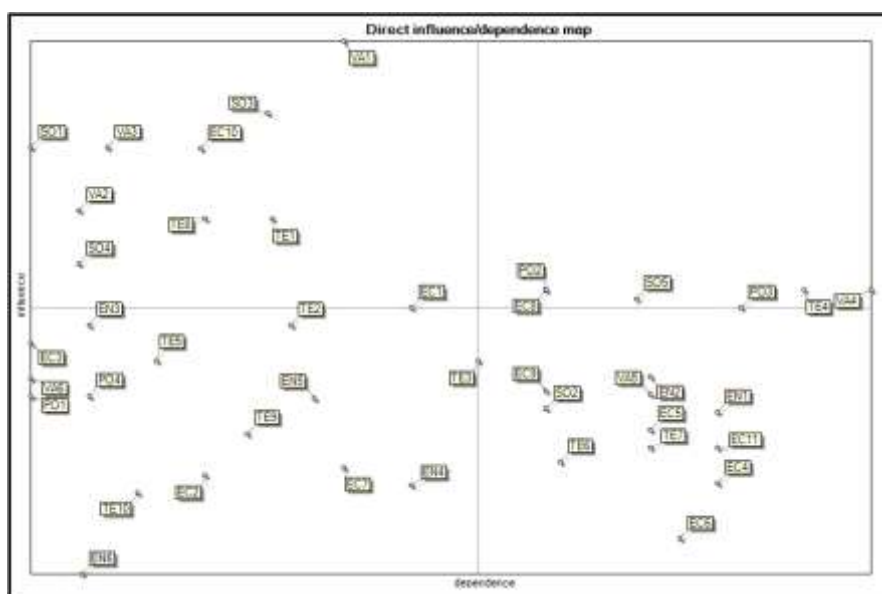
آنچه به وضوح از وضعیت پراکندگی روندها در گراف اثرات مستقیم (شامل شماره ۳) استنباط می‌گردد آنکه سیستم گردشگری ایران گردشگری ایران در عصر پساکرونا پایدار بوده (L) و به خوبی می‌توان نسبت به موقعیت قرارگیری هر روند در هر بخش از این گراف اقدام به تعیین جایگاه آن نمود.

روندهای با بیشترین تأثیرگذاری و تأثیرپذیری (قرار گرفته در ربع بالا سمت راست): گسترش فردگرایی و کاهش تمایل حضور در اجتماع، افزایش روابط سیاسی با کشورهای اسلامی، افزایش کنفرانس و سمینار علمی، افزایش استفاده کارت اعتباری به جای پول نقد، افزایش سهم بخش خصوصی در گردشگری، افزایش اعتراضات خیابانی.

روندهای با بیشترین تأثیرگذاری و کمترین تأثیرپذیری (قرار گرفته در ربع بالا سمت چپ): کاهش اعتماد مردم به یکدیگر و گردشگران، افزایش پارتی‌بازی و پیشی گرفتن روابط بر ضوابط، کاهش میهن‌دوستی ناشی از فشارهای زندگی، افزایش فارغ‌التحصیلان و کاهش بی‌سوادی، افزایش مهاجرت‌های معکوس از شهر به روستا، افزایش آگاهی گردشگران از حقوق خود، افزایش شکاف اقتصادی بین مردم، افزایش گرایش سرمایه‌گذاران به مشاغل زودبازده، توسعه بسترها و زیرساخت‌های اینترنتی، افزایش سرعت اینترنت.

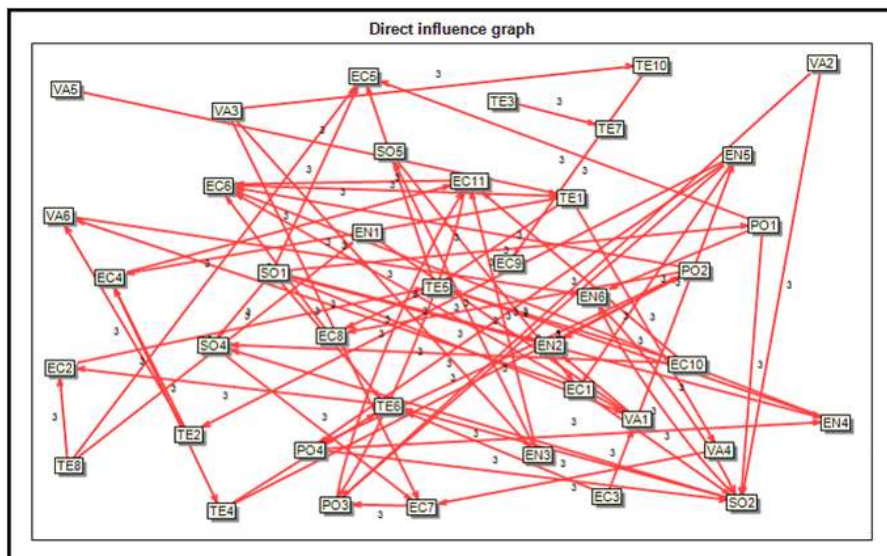
روندهای با کمترین تأثیرگذاری و تأثیرپذیری (قرار گرفته در ربع پایین سمت چپ): افزایش امنیت ناشی از گسترش بانکداری الکترونیکی، افزایش تمایل مردم به استفاده از شبکه‌های مجازی، افزایش نقش بلاگرهای اینستاگرامی در تبلیغ

مقاصد، افزایش خودروهای پاک و هیبریدی، بازیابی محیط ناشی از کاهش سفرها در عصر کرونا، تخریب محیط و ساخت خانه‌های دوم، افزایش گروه‌های داوطلبانه پاک‌سازی محیط، کاهش خاک مرغوب و بیابان‌زایی، افزایش تقاضای سفر با پایان همه‌گیری کرونا، نوسانات شدید اقتصادی، کاهش قدرت خرید مردم، افزایش گرایش نسل جوان به مشاغل آزاد، افزایش تحریم‌های بین‌المللی، افزایش تبلیغات سوء و وارونه جلوه دادن وقایع کشور، تقویت ارتباط صنعت و دانشگاه روندهای با بیشترین تأثیرپذیری و کمترین تأثیرگذاری (قرارگرفته در ربع پایین سمت راست): افزایش استفاده از موبایل هوشمند، افزایش به‌کارگیری دوربین مداربسته، افزایش به‌کارگیری پهبادها و ربات، تغییرات اقلیمی، توسعه تأسیسات و زیرساخت گردشگری، پیشی گرفتن سنت بر مدرنیته، تداوم و افزایش بیکاری، گران شدن هزینه زیرساخت‌هایی چون آب و برق، کاهش قدرت خرید مردم، افزایش حمایت از پایان‌نامه‌های مرتبط با گردشگری، افزایش بودجه بخش‌های گردشگری و خدماتی، طولانی بودن فرایند بوروکراتیک در حوزه کارآفرینی.

شکل ۳. روندهای مؤثر بر توسعه گردشگری ایران در دوران پساکرونا در پلان تأثیرگذاری و تأثیرپذیری

برخلاف روابط ماتریسی و آماری قابل قبولی که نرم‌افزار میک‌مک در اختیار محققان قرار می‌دهد، اما متأثر از روابط تو در تو، فراوان و پیچیده دخیل در پژوهش‌ها معمولاً گراف‌ها و روابط خطی ارائه‌شده از سوی نرم‌افزار جلوه بصری چندانی مناسبی نداشته و صرفاً با نگاه اولیه نمی‌توان ارتباط روندها را به‌خوبی درک کرد. باین‌حال افزون بر جایگاه روندهای پژوهش در شبکه اثرگذاری و تأثیرپذیری، مشاهده شدت و ضعف روابط میان آن‌ها در قالب گراف‌های ارائه‌شده (شکل ۴) نیز سودمند خواهد بود. در روابط مستقیم و غیرمستقیم بین روندهای مؤثر بر توسعه گردشگری ایران در دوران پساکرونا نمایش داده‌شده است. گراف روابط غیرمستقیم حاصل به توان رسیدن ارقام روندهای احصا شده توسط نرم‌افزار است.

شکل ۴. روابط مستقیم بین روندهای مؤثر بر توسعه گردشگری ایران در دوران پساکرونا

بررسی تأثیرگذاری و تأثیرپذیری مستقیم و غیرمستقیم روندها

برای تحلیل تأثیرات هر یک از روندهای دخیل در فرایند تحقیق، روابط مابین روندها به کمک نرم‌افزار میک‌مک سنجیده و نهایتاً شدت اثرگذاری و اثرپذیری مستقیم و غیرمستقیم روندها در قالب جدول شماره ۸ نشان داده شد؛ امتیاز اثرگذاری از اجتماع امتیازات سطری هر روند و امتیاز اثرپذیری هر یک از اجتماع امتیازات ستونی هر روند حاصل می‌شود؛

جدول ۸. میزان تأثیر مستقیم و غیرمستقیم روندها بر یکدیگر

ردیف	روند	تأثیر مستقیم		تأثیر غیرمستقیم	
		تأثیرگذاری	تأثیرپذیری	تأثیرگذاری	تأثیرپذیری
۱	کاهش اعتماد مردم به یکدیگر و گردشگران	۴۷	۲۹	۴۰۵۱۷	۲۴۹۹۸
۲	افزایش پارتی‌بازی و پیشی گرفتن روابط بر ضوابط	۳۷	۲۴	۳۳۵۸۸	۲۱۶۸۹
۳	کاهش حس میهن‌دوستی ناشی از فشارهای زندگی	۴۱	۲۵	۳۵۳۲۷	۲۱۱۵۷
۴	گسترش فردگرایی و کاهش تمایل حضور در اجتماع	۳۳	۲۹	۲۸۵۹۹	۳۴۸۸۳
۵	پیشی گرفتن سنت بر مدرنیته	۲۷	۳۶	۲۴۳۱۶	۳۱۶۹۰
۶	تقویت ارتباط صنعت و دانشگاه	۲۸	۲۳	۲۴۹۲۵	۱۹۱۰۵
۷	توسعه بسترها و زیرساخت‌های اینترنتی	۲۹	۲۷	۳۴۲۰۵	۲۵۲۱۸
۸	افزایش امنیت ناشی از گسترش بانکداری الکترونیکی	۳۱	۲۸	۲۷۱۰۷	۲۴۲۴۹
۹	افزایش استفاده مردم از موبایل‌های هوشمند	۲۹	۳۱	۲۷۳۴۱	۲۷۷۵۵
۱۰	افزایش استفاده از کارت‌های اعتباری به جای پول نقد	۳۳	۳۸	۲۷۲۰۵	۳۴۴۲۴
۱۱	افزایش تمایل مردم به استفاده از شبکه‌های مجازی	۲۹	۲۶	۲۵۷۷۰	۲۲۱۴۸
۱۲	افزایش به‌کارگیری دوربین‌های مداربسته	۲۴	۳۳	۲۱۹۰۷	۳۰۵۷۶
۱۳	افزایش به‌کارگیری پهبادها، ربات‌ها و غیره	۲۴	۳۶	۲۰۵۶۴	۳۱۹۵۹
۱۴	افزایش سرعت اینترنت	۳۹	۲۶	۳۳۸۶۳	۲۲۶۲۳
۱۵	افزایش نقش بلاگرهای اینستاگرامی در تبلیغ مقاصد	۲۵	۲۷	۳۳۷۸۳	۲۳۰۴۳
۱۶	افزایش خودروهای پاک و هیبریدی در حمل‌ونقل	۲۱	۲۴	۱۸۵۳۷	۲۰۶۵۰
۱۷	افزایش فارغ‌التحصیلان و کاهش بی‌سوادی	۴۱	۲۳	۳۵۴۴۸	۱۹۸۴۸
۱۸	تداوم و افزایش بیکاری	۲۷	۳۲	۲۲۴۵۸	۲۶۰۹۱
۱۹	افزایش مهاجرت‌های معکوس از شهر به روستا	۴۳	۲۹	۳۷۷۵۲	۲۶۰۹۲
۲۰	افزایش آگاهی گردشگران از حق‌و حقوق خود	۳۴	۲۴	۲۸۴۳۱	۲۰۵۷۳

۳۰۰۳۳	۳۰۱۸۰	۳۴	۳۳	افزایش کنفرانس‌ها و سمینارهای علمی
۲۰۵۶۶	۲۱۴۹۲	۲۳	۲۷	افزایش تحریم‌های بین‌المللی
۲۸۳۴۸	۲۹۷۰۱	۳۲	۳۳	افزایش اعتراضات خیابانی
۳۲۷۹۰	۲۹۹۵۳	۳۷	۳۲	افزایش روابط سیاسی با کشورهای اسلامی
۲۱۶۹۶	۲۳۴۵۵	۲۵	۲۷	افزایش تبلیغات سوء و وارونه جلوه دادن وقایع کشور
۳۳۱۵۶	۲۴۰۲۶	۳۷	۲۶	تغییرات اقلیمی
۳۰۵۱۸	۲۱۸۶۴	۳۶	۲۸	گسترش تأسیسات و زیرساخت‌های گردشگری
۲۱۷۷۱	۲۸۱۸۲	۲۵	۳۱	بازیابی محیط ناشی از کاهش سفرها در عصر کرونا
۲۶۷۱۶	۱۸۰۹۶	۳۰	۲۲	تخریب محیطزیست و ساخت خانه‌های دوم
۲۳۹۱۶	۲۵۵۷۳	۲۸	۲۷	افزایش گروه‌های داوطلبانه پاک‌سازی محیط
۲۶۷۱۶	۱۴۶۳۱	۲۴	۱۷	کاهش خاک مرغوب و بیابان‌زایی
۲۶۲۲۲	۲۹۱۴۵	۳۰	۳۲	افزایش شکاف اقتصادی بین مردم
۲۱۶۹۰	۱۹۰۷۵	۲۵	۲۲	افزایش تقاضای سفر با پایان همه‌گیری کرونا
۲۰۱۵۰	۲۸۱۸۳	۲۳	۳۰	نوسانات شدید اقتصادی
۳۴۲۶۹	۱۷۲۴۲	۳۷	۲۲	گران شدن هزینه زیرساخت‌هایی چون آب و برق
۲۹۶۱۶	۲۲۱۳۱	۳۶	۲۵	کاهش قدرت خرید مردم
۳۱۹۵۶	۱۷۸۴۹	۳۴	۱۹	افزایش حمایت از پایان‌نامه‌های مرتبط با گردشگری
۲۴۱۲۵	۲۰۵۵۲	۲۹	۲۳	افزایش گرایش نسل جوان به مشاغل آزاد
۲۷۹۴۴	۲۸۹۴۰	۳۲	۳۳	افزایش سهم بخش خصوصی در اقتصاد گردشگری
۲۷۸۹۴	۲۴۲۲۰	۳۲	۲۸	افزایش بودجه بخش‌های گردشگری و خدماتی
۲۴۲۹۳	۳۴۰۶۵	۲۸	۴۱	افزایش گرایش سرمایه‌گذاران به مشاغل زودبازده
۳۴۶۵۴	۲۱۰۰۱	۳۷	۲۴	طولانی بودن فرایند بوروکراتیک در حوزه کارآفرینی

جهت افزایش قدرت تبیین و تحلیل روندهای شناسایی شده می‌بایست آن دسته از روندها که متناسب با امتیاز کسب‌شده از شدت بیشتری برخوردارند فهرست گردند؛ با توجه به اینکه هر روند دارای ۴ امتیاز مجزا بود، به تفکیک در ۴ جدول مجزا از حیث اثرگذاری مستقیم، تأثیرگذاری غیرمستقیم، تأثیرپذیری مستقیم و تأثیرپذیری غیرمستقیم مرتب گردید و نهایتاً ۱۴ روند که دست‌کم در ۳ حالت جزء ۲۰ روند ابتدایی بود، به‌عنوان مهم‌ترین روندهای تأثیرگذار بر توسعه گردشگری ایران در دوران پساکرونا و تأثیرپذیر از آن شناخته شد.

نتیجه‌گیری

در پژوهش حاضر به شناسایی و تحلیل روندهای تأثیرگذار بر توسعه گردشگری ایران در دوران پساکرونا در پرداخته شد. طبق یافته‌ها گسترش فردگرایی و کاهش تمایل به حضور در اجتماع، افزایش روابط سیاسی با کشورهای اسلامی، افزایش کنفرانس و سمینار علمی، افزایش استفاده کارت اعتباری به‌جای پول نقد، افزایش سهم بخش خصوصی در گردشگری و افزایش اعتراضات خیابانی از جمله روندهایی بودند که از حیث تأثیرگذاری بر دیگر روندها و تأثیرپذیری از آن‌ها برجسته‌ترین نقش را در توسعه گردشگری ایران در دوران پساکرونا ایفا می‌کنند. از آنجاکه این روند بر روندهای دیگری چون افزایش شکاف اقتصادی، قدرت خرید مردم، تقاضای گردشگران و غیره تأثیر روشنی دارد بر لزوم هر چه بیشتر توسعه مناسبات سیاسی با دیگر کشورها تأکید می‌گردد؛ اگرچه مناسبات با دیگر کشورها در یکی دو دهه اخیر زوایای پیچیده‌ای به خود گرفته اما با توجه به توان‌های گسترده ایران از حیث طبیعی و مذهبی می‌توان بر توسعه روابط سیاسی با کشورهای جهان اسلام و کشورهای حوزه خلیج‌فارس تأکید نمود؛ در این راستا شاید پی‌ریزی یک سازمان گردشگر نهاد، مشابه سازمان

کنفرانس اسلامی و به رهبری ایران تا حد زیادی راهگشا واقع شود. از آنجاکه روندهای شناسایی شده در این پژوهش یک‌بار مورد پایش قرار گرفته، لذا کلیه روندهای یادشده بر توسعه گردشگری ایران در دوران پسا کرونا مؤثر بوده و همگی می‌توانند در تعیین خطمشی‌ها و بازیابی توان جمهوری اسلامی ایران در حوزه گردشگری در دوران پسا کرونا مورد استفاده قرار بگیرند؛ باین‌حال نسبت به تأثیرات مستقیم و غیرمستقیمی که روندها از خود نشان دادند ۱۴ روند به‌عنوان اثرگذارترین موارد بر توسعه گردشگری ایران در ایام پس از کرونا شناسایی شدند که متناسب با هر یک پیشنهادی ارائه می‌گردد:

- تأثیر تحریم‌ها بر توسعه گردشگری ایران قابل‌انکار نیست؛ در این راستا پیشنهاد می‌شود دولت‌مردان با جدیت بر رفع تحریم‌ها تأکید کنند اما بهبود اوضاع را صرفاً به رفع تحریم‌ها گره نزنند و در این راستا توسعه مناسبات گردشگری، امضاء تفاهم‌نامه‌های سفر و تأسیس سازمان‌های گردشگر نهاد مابین کشورهای جهان اسلام را در اولویت قرار دهند؛

- نظر به تأثیر مخربی که افزایش تبلیغات سوء و وارونه جلوه دادن وقایع کشور در ایام پس از کرونا بر توسعه گردشگری ایران خواهند گذارد، پیشنهاد می‌شود وزارت میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع‌دستی دعوت از شخصیت‌های معروف داخلی و خارجی (نظیر آنچه در کشورهای عربی رخ می‌دهد) جهت بازدید از جاذبه‌های برجسته ایران و به اشتراک گذاردن تجارب آن‌ها در شبکه‌های مجازی را در دستور کار قرار دهد؛ دعوت از اینفلوئنسرها و بازتاب تجارب مثبت آنان در شبکه‌های اجتماعی در حالی به‌عنوان یک راهکار جهت تبلیغ جاذبه‌ها و خنثی نمودن تبلیغات سوء بر علیه کشورمان مطرح است که روندهای "افزایش استفاده مردم از موبایل‌های هوشمند" و "افزایش نقش بلاگرهای اینستاگرامی در تبلیغ مقاصد" به‌عنوان دو مورد از اثرگذارترین روندها بر توسعه گردشگری ایران در عصر پسا کرونا شناخته شده‌اند.

- از آنجاکه طبق یافته‌ها بخش خصوص با افزایش سهم خود در اقتصاد گردشگری نقش مهمی در توسعه این صنعت در ایام پسا کرونا خواهد داشت پیشنهاد می‌گردد نهادهای متولی صنعت گردشگری کشور با تسهیل نمودن فرایند، زمینه مشارکت بخش خصوصی را فعال‌تر نموده و با تشکیل یک کارگروه نظارتی موانع عمده پیش‌روی بخش خصوصی برای سرمایه‌گذاری را مرتفع نمایند؛ تشکیل کارگروه یادشده زمانی اهمیت دو چندان می‌یابد که بدانیم "طولانی بودن فرایند بوروکراتیک در حوزه کارآفرینی" خود یکی از روندهای اساسی و تأثیرگذار بر توسعه گردشگری ایران در دوران پسا کرونا خواهد بود.

- از آنجایی‌که بازیابی محیط ناشی از کاهش سفرها در عصر کرونا و افزایش تقاضای سفر با پایان همه‌گیری آن دو مورد از اثرگذاری روندها بر گردشگری ایران در دوران پسا کرونا شناخته شد، بلاشک محیط طبیعی و طور خاص شهرهای شمالی اولین بستر برای تخلیه هیجانات ناشی از کاهش سفرها در دوران کرونا خواهد بود؛ در این راستا پیشنهاد می‌شود محدودیت‌های ناشی از حضور مردم در محیط طبیعی به‌صورت تدریجی برداشته شود. این موضوع دارای اهمیت دوچندان است چون افزایش تخریب محیط و ساخت خانه‌های دوم خود به‌عنوان روندی اثرگذار بر توسعه گردشگری ایران در دوران پسا کرونا شناخته شده است.

- ناگفته پیداست که بسیاری از مقالات، پایان‌نامه‌ها و طرح‌های پژوهشی در کشور اگرچه جهت پر نمودن خلاءهای موجود به افق‌های روشنی می‌رسند اما استنباط آن‌ها بعضاً در حد ایده‌ها، راهکارها و پیشنهادهایی اکادمیک باقی‌مانده و کمتر به‌صورت عملیاتی مورد استفاده قرار می‌گیرند. اگر صرفاً مجموعه پروژه‌ها، پایان‌نامه‌های کارشناسی ارشد و رساله‌های دکتری، مقالات علمی اعم از پژوهشی، مروری و ترویجی، مقالات کنفرانسی، طرح‌های تحقیقاتی و غیره در سال را با نماد X نشان دهیم، در طول یک دهه چه تعداد فعالیت پژوهشی در کشور انجام می‌شود؟ با فرض اینکه محققان در هر پژوهش دست‌کم یک راهکار جهت فائق آمدن بر مسئله موردبررسی خود ارائه داده باشند آیا سالانه X مسئله از مشکلات کشور

در حوزه‌های مختلف به کمک تحقیقات علمی مرتفع می‌گردند؟
مطالعات حوزه گردشگری نیز از این موضوع مستثنی نیست؛ اهمیت موضوع یادشده در کنار روندهای اثرگذار شناسایی شده بر توسعه گردشگری ایران در دوران پس از کرونا از لزوم افزایش کنفرانس‌ها و سمینارهای علمی با تأکید بر تقویت ارتباط صنعت و دانشگاه حکایت دارند.

تقدیر و تشکر

بنا به اظهار نویسنده مسئول، این مقاله حامی مالی نداشته است.

منابع

- برنجی‌یوسفی، مریم. (۱۳۹۵). *شناسایی نیروهای پیشران توسعه با رویکرد آینده‌پژوهی؛ موردی: استان گیلان*. به راهنمایی دکتر نادر زالی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه گیلان.
- پلوئی، کیوان، درویشی، فرهاد، فضلی، صفر، بیات، روح‌الله و قادری، اسماعیل. (۱۳۹۹). ارائه سناریوهای آینده صنعت گردشگری سلامت ایران در افق ۱۴۱۴. *فصلنامه جغرافیا و توسعه*، ۱۹ (۶۲)، ۷۸-۵۹.
- جوان، فرهاد، حجت‌شمامی، سیروس و سیفی‌زاده، محمد. (۱۴۰۰). واکوی پیشران‌های مؤثر بر توسعه گردشگری کلان‌شهر رشت مبتنی بر رویکرد آینده‌پژوهی. *پژوهش‌های برنامه و توسعه*، ۲ (۶)، ۱۸۶-۱۶۱.
- حیدری، امیرھوشنگ. (۱۳۹۳). مبانی و مفاهیم آینده‌پژوهی. *فصلنامه ترویج علم*، ۵ (۷)، ۸۱-۹۶.
- الداغی، زهرا، ابراهیمی، عبدالحمید، شجاعی، سامره و دیده‌خانی، حسین. (۱۳۹۷). آینده صنعت گردشگری استان گلستان: سناریوها و راهکارهای پیشنهادی. *فصلنامه فضای گردشگری*، ۸ (۲۹)، ۱۳۱-۱۴۵.
- ده‌زاده‌سیلابی، پروین و احمدی‌فرد، نرگس. (۱۳۹۷). تعیین پیشران‌های کلیدی مؤثر بر توسعه گردشگری با رویکرد آینده‌پژوهی. *جغرافیا و پایداری محیط*، ۳۰ (۱)، ۷۳-۸۹.
- دهنویه، رضا، رجبی، محبوبه، کلاتتری، علیرضا و نوروزی، حبیبه. (۱۳۹۴). آینده‌پژوهی نظم و امنیت در استان کرمان. *فصلنامه دانش انتظامی*، ۶ (۱۲)، ۱-۱۵.
- رامشینی، حسن و کفاش، افسانه. (۱۳۹۹). مرور پیشرفت‌های اخیر و دیدگاه‌های آینده در تشخیص، درمان و مدیریت بیماری کرونا. *مجله دانشگاه علوم پزشکی سبزوار*، ۲۷ (۶)، ۸۵۹-۸۵۱.
- رهسپار، زهره، صالحی، کیوان، عزتی، میترا و ذوالفقارزاده، مهدی. (۱۳۹۸). شناسایی و تحلیل ساختاری تأثیر متقابل پیشران‌های تغییر در حوزه آموزش و پرورش. *نوآوری‌های آموزشی*، ۱۸ (۷۰)، ۱۲۶-۱۰۱.
- سلیمی، حسین و حداد، غلامرضا. (۱۳۹۹). آینده‌پژوهی وضعیت علوم سیاسی در ایران بر اساس الگوی تحلیل روند. *پژوهشنامه علوم سیاسی*، ۱۵ (۱)، ۷۵-۱۱۰.
- ظھیری، ساجده. (۱۴۰۰). آینده‌پژوهی و ضرورت آن در آموزش و پرورش. *اولین کنفرانس علوم تربیتی، روانشناسی و علوم انسانی، بروکسل بلژیک*.
- قاسمی، سجاد. (۱۴۰۰). آینده‌پژوهی نهاد خانواده در ایران در چارچوب امنیت اقتصادی با رویکرد سناریونویسی. *فصلنامه مطالعات امنیت اقتصادی*، ۱ (۲)، ۱۶۵-۱۹۲.
- قصری، محمد، فرجی، ایرج، زیوری‌کامران، محسن و درجانی، حسین. (۱۳۹۵). الگوی محیط‌شناسی ناچا؛ بررسی امکان و احتمال دستیابی به الگوی جامع. *توسعه‌سازمانی پلیس*، ۵۹ (۶)، ۴۵-۱۰.
- قهرمانی‌فرد، حسین، حسین‌زاده‌دلیر، کریم و موسوی، میرسعید. (۱۴۰۰). شناخت و ارزیابی پیشران‌های حیاتی مؤثر بر آینده توسعه

گردشگری؛ مطالعه موردی: کلان‌شهر تبریز. *مجله گردشگری شهری*، ۸ (۱)، ۸۲-۶۷.
 موحد، فاطمه. (۱۴۰۰). آینده‌پژوهی توسعه گردشگری کوه‌عون‌ابن‌علی کلان‌شهر تبریز. *دومین کنفرانس بین‌المللی مدیریت گردشگری و تکنولوژی، مالزی*.
 مولوی، ابراهیم. (۱۳۹۹). آسیب‌شناسی فرایند سیاست‌گذاری ضرورتی برای تبیین آینده صنعت گردشگری. *سومین کنفرانس بین‌المللی عمران، معماری و مدیریت توسعه شهری در ایران، تهران*.

References

- Al-Daghi, Z., Ebrahimi, A., Shojaei, S., & Dedekhani, H. (2017). The future of Golestan province's tourism industry: scenarios and suggested solutions. *Tourism Space Quarterly*, 8 (29), 145-131. (In Persian)
- Assaf, A. G., Kock, F., & Tsionas, M. (2021). Tourism during and after COVID-19: An Expert-Informed Agenda for Future Research. *Journal of Travel Research*.
- Assaf, A., & Scuderi, R. (2020). COVID-19 and the recovery of the tourism industry. *Tourism Economics*, 26(5), 731-733.
- Ata. G. G, Parvin. D. & Maryam. G, (2016) Ranking Tourism Attractions Based on Potential to Attract Tourists by Using Numerical Taxonomy Model (Case: City of Khoy). *Urban Economics and Management*, 5(4), 119- 132.
- Baranji-Yosefi, M. (2015). *Identifying the driving forces of development with a future-research approach; Case study: Gilan province*. under the guidance of Dr. Nader Zali, Master's thesis, Gilan University. (In Persian)
- Bastidas-Manzano, A. B., Sánchez-Fernández, J., & Casado-Aranda, L. A. (2021). The Past, Present, and Future of Smart Tourism Destinations: A Bibliometric Analysis. *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 45(3), 529-552.
- Camilleri, M. A. (2018). *The Tourism Industry: An Overview*. In *Travel Marketing, Tourism Economics and the Airline Product*. Cham, Switzerland: Springer Nature.
- Cardoso, C., & Silva, M. (2018). Residents' perceptions and attitudes towards future tourism development: A challenge for tourism planners. *Worldwide Hospitality and Tourism Themes*.
- Dehnoye, R., Rajabi, M., Kalantari, A., & Nowrozi, H. (2014). Future study of order and security in Kerman province. *Police Science*, 6 (12), 1-15. (In Persian)
- Dehzadeh Silabi, P., & Ahmadi Fard, N. (2017), Determining key drivers affecting tourism development with a future research approach. *Geography and Environmental Sustainability*, 30 (1) 73-89. (In Persian)
- Ezatpanah, B. (2020). Exploring effective driving forces in the future of tourism industry development in borderline cities (case study: Baneh city). *Journal of Urban Tourism*, 7(1), 69-87.
- Farad, H., Hosseinzadeh, Delir, Karim., & Mousavi, M. S. (2021). Recognizing and evaluating the vital drivers affecting the future of tourism development; Case study: Tabriz metropolis. *Journal of Urban Tourism*, 8 (1), 67-82. (In Persian)
- Ghasemi, S. (2021). Future research of the family institution in Iran in the framework of economic security with a scenario writing approach. *Journal of Economic Security Studies*, 1 (2), 165-192. (In Persian)
- Gössling, S., Scott, D., & Hall, C. M. (2020). Pandemics, tourism and global change: a rapid assessment of COVID-19. *Journal of Sustainable Tourism*, 29(1), 1-20.
- Grobelna, A., & Skrzyszewska, K. (2019). Seasonality: Is it a problem or challenge facing future tourism employment? Implications for management. *Journal of Entrepreneurship. Management and Innovation*, 15(1), 205-230.

- Haile, A. (2017). *Sustainable tourism development in Eritrea: assessing the potential of the tourism industry as an asset to economic development and poverty alleviation in Massawa and the Dahlak Archipelago*. (published Master Thesis), Royal Roads University, Victoria, British Columbia, Canada.
- Haywood, K. M. (2020). A post-COVID future: Tourism community re-imagined and enabled. *Tourism Geographies*, 22, 1-11
- Heydari, Amirhoshen. (2013). Basics and Concepts of Future Research. *Science Promotion Quarterly*, 5 (7), 81-96. (In Persian)
- Javan, F., Hojat-Shamami, S., & Seifzadeh, M. (2021). Analyzing the effective drivers on the development of tourism in the metropolis of Rasht based on the future research approach. *Program and Development Research*, 2(6), 161-186. (In Persian)
- Mohed, F. (2021). Prospective study of tourism development of Koh-Aon-Ibn-Ali Kalansherbriz. *the second international conference on tourism management and technology, Malaysia*. (In Persian)
- Molavi, I. (2019). Pathology of the policy-making process is a necessity for explaining the future of the tourism industry. *the third international conference on civil engineering, architecture and urban development management in Iran, Tehran*. (In Persian)
- Peloi, K., Darvishi, F., Fazli, S., Bayat, R., & Qadri, I. (2019). Presenting the future scenarios of Iran's health tourism industry in the horizon of 1414. *Geography and Development Quarterly*, 19 (62), 59-78. (In Persian)
- Qasri, M., Faraji, I., Ziuri-Kamran, M., & Derjani, H. (2015). Naja ecological model; Investigating the possibility and probability of achieving a comprehensive model. *Police Organizational Development*, 59 (6), 10-45. (In Persian)
- Rahspar, Z., Salehi, Keyvan, E., M. & Zulfiqarzadeh, M. (2018). Identification and structural analysis of the mutual influence of drivers of change in the field of education. *educational innovations*, 18 (70), 101-126. (In Persian)
- Ramshini, H., & Kafash, A. (2019). Review of recent developments and future perspectives in the diagnosis, treatment and management of corona disease. *Journal of Sabzevar University of Medical Sciences*, 27 (6), 859-851. (In Persian)
- Rupnik, E., Daakir, M. & Pierrot Deseilligny, M. (2017) MicMac – a free, open-source solution for photogrammetry. *Open geospatial data, softw. stand.* 2, 14.
- Salimi, H., & Haddad, G. (2019). Future research on the state of political science in Iran based on trend analysis model. *Research Journal of Political*, 15 (1), 75-110. (In Persian)
- Sharply, R. (2014). Host perception of tourism: A review of the research tourism Management, 42, 37-49.
- Silva, F. B., Herrera, M. A. M., Rosina, K., Barranco, R.R., Freire, S., & M., Schiavina, (2018): Analyzing spatiotemporal patterns of tourism in Europe at high-resolution with conventional and big data sources. *Tourism Management*, 68, 101-115.
- Webster, C., & Ivanov, S. (2019). Future tourism in a robot-based economy: a perspective article. *Tourism Review*. ahead-of-print. [Doi: 10.1108/TR-05-2019-0172](https://doi.org/10.1108/TR-05-2019-0172).
- Zahiri, S. (2021). Future research and its necessity in education. *the first conference of educational sciences, psychology and humanities, Brussels, Belgium*. (In Persian)